

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Zirai Faaliyetleri Etkileyen Faktörler: Küçük Asya Örneği

Ömer Can YILDIRIM*

Özet

Bu çalışma, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Küçük Asya olarak adlandırılan Anadolu'da yaşayan çiftçilerin tarımsal üretimde karşılaştıkları birtakım sorunları değerlendirmeyi amaçlar. İrdelenen faktörler, günümüz çiftçilerin karşılaştıkları ya da karşılaşılabilecekleri sorunlar ile benzerlik göstererek dönemler arası farklılığa rağmen ortak kaygılara işaret eder. Bununla beraber, Roma İmparatorluk Dönemi'nin çeşitli evrelerinde yaşamış Anadolu çiftçilerin, üretim faaliyetlerinde zirai gelişmişlik açısından modern temsilcilerine nazaran daha dezavantajlı oldukları görülmektedir. Tespit edilen unsurlar, istikrarlı olmayan doğal faktörlerin varlığının baskınlığına işaret ederken insan kaynaklı olanların daha azınlıkta olduğunu onaylar. Söz konusu üretime dair kaygıların aza indirgenmesi açısından ulaşılan veriler, çiftçilerin geleneksel veya batıl inançlar gibi birtakım önlemler ile beraber daha çok bölgesel inanç sistemlerinde yer edinen tanrılara adanmış temenni ve dilekleri içeren adakları kullandıklarını somutlar.

Anahtar Kelimeler: Roma İmparatorluk Dönemi, Zirai Üretim, Küçük Asya.

Factors Affecting Agricultural Activities in the Roman Imperial Era: The Case of Asia Minor

Abstract

This research intends to investigate some problems of agricultural production that farmers in Anatolia (also called Asia Minor) encountered in the Roman Imperial Era. The analyses of the factors revealed agricultural concerns common to both the current and the then farmers even though they are chronologically distant. Yet it is evident that the Anatolian farmers who lived back in the Roman Imperial Era were disadvantaged in comparison with their modern counterparts because the present farmers enjoy more agricultural advancements. The obtained findings suggest the predominant presence of unstable natural phenomena but a minority of human-induced factors. The data on the efforts of the farmers back then to alleviate the mentioned concerns over agricultural production indicated that, in addition to some traditional and superstitious measures, they prayed gods of their local belief systems and/or offered the gods sacrifices along with their wishes.

Keywords: Roman Imperial Era, Agricultural Production, Asia Minor.

* Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, omercanyildirim@gmail.com – omer@comu.edu.tr

Tarım, yerleşik düzene geçilen Neolitik Dönemden beri Küçük Asya'nın en önemli ekonomik faaliyetlerinden biri olmuş, bölgenin tarımsal açıdan Akdeniz'in en cömert coğrafyalarından biri olması, buraya hiç şüphesiz özel bir konum olma ayrıcalığı tanımıştır. Yörenin Roma İmparatorluk yönetim sistemine dâhil olmasıyla ortaya çıkan yeni tarımsal düzen, Türkiye'de klasik arkeolojinin en ilgi duyduğu konulardandır. Bugüne kadar Roma Dönemi'nde Küçük Asya'da tarımın farklı yönleriyle ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, toprak yönetimi, arazi kullanımı, tarımsal/kırsal mimari, bağcılık, zeytincilik, tahıl üretimi, hayvancılık ve tarım teknolojisi gibi alanlar üzerine yoğunlaşmıştır. Buna rağmen Roma İmparatorluk Dönemi'nde Küçük Asya'da tarımsal yaşam ile ilgili bütüncül bir değerlendirmede bulunulmamıştır. Bu bağlamda çalışma, tarımsal üretimi etkileyen çok yönlü faktörlerin tanımlanması ve çiftçi nüfusunun zirai üretime dair sorun, kaygı ve mütevazı önlemlerine odaklanmaktadır.

Klasik çağlarda yaşayan insanların günümüzde de var olduğu üzere gerek kendilerini gerekse de tarımsal ürünlerini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen birçok sorunlar silsilesi ile karşı karşıya kaldıkları olasıdır. Bu sebeple, kuraklık, sel, depresyon, yangın, insani, bitkisel ve hayvani hastalıklar gibi olumsuzlukların, niteliksel açıdan antik dönemlere ait ekolojik sorunların başlıca sebepleri olduğu önerilebilir. Söz konusu sorunlara dair aranacak cevapları, sınırlı olmak üzere antik yazarlar, birtakım epigrafik belgeler ve ilgili alana odaklanmış modern çalışmalar temelinde sınamak mümkündür.

1.İnsani Faktörler

İnsana özgü her türlü davranış biçimi, özelden genele bireylerin yaşamlarında kayda değer değişiklikler yapabilir. Dolayısıyla, böylesi bir yetinin doğa üzerinde etkisiz kalması düşünülemez. Bu bağlamda, insani faktörlerin tarımsal üretim açısından sebep olduğu olaylar örneklemelerine Strabon'un Kapadokya Kralı Ariarathes'in, Halys Nehri (Kızılırmak) üzerinde yaptırdığı baraj'ın yıkılması sonrası yaşananlar ile başlanabilir; (Strabon XII.2.8) aktarıma göre Kralın Melas Nehri'nin (Manavgat) Halys ile bağlantı yaptığı dar bir geçitte inşa ettirdiği barajın çökmesi sonucu geniş miktarda su, Kapadokya topraklarını süpürmüş, ekili alanlara zarar vermiştir. Strabon'un aktardığı ve kralın kişisel bir eğlencesi sonucu yaptırdığı ögenin, yörenin mahsullerine olan zararı dışında, insan kaynaklı bir diğer anekdotu Livius'un Roma Tarihi adlı eserinden öğrenmekteyiz. Yazar, Romalıların Pisidya topraklarında ilerlemesi esnasında konsül Gnaeus Manlius Vulso'nun, Sagalassosluların iyi niyet elçisi göndermemesi üzerine birliklerini tarlaları yağmalamak amacıyla gönderdiğini aktararak savaş durumunda tarımsal ürünlerin nasıl etkilenebileceğine dair bir tanımlamada bulunur. (Livius, Hist. 38. 15.10-11.) Biri bilmeyerek, biri ise doğrudan müdahale sayılabilecek iki kısma haricinde, Panamara Kentine ait M.S. 2-3. yüzyıllar arasına tarihlenen bir yazıtta okunan aktarım da dikkat çekicidir. (Şahin 1982: nr.311.) Aleksandros oğlu Marcus Aurelius Arrianus Arbyles ve Leon oğlu II. Andronikos kızı Aurelia Khotarion adındaki kişiler, "beklenmedik bir şekilde çıkan zeytinlik yangınından dolayı" kimsenin talip olamadığı Komyria Bayramında rahiplik-rahibelik yaptıklarından onurlandırılmıştır. Yazıtta göre kentte hiç kimsenin kutsal bir organizasyona yönetici vasfı ile katılmak istememesi zeytin ağaçlarının yanmasına bağlanmıştır; dolayısıyla yangın sebebi belirtilmemekle beraber kent zeytinliklerinin bir bütün olarak etkilendiği olasıdır. Bununla beraber, zeytin

tarlalarının aynı yerde, ardı sıra veya yan yana konumlandırılmayacağı düşünüldüğünde yangının farklı yerlerdeki zeytinliklerin bir kundaklama sonucu çıkarıldığına işaret eder. Bununla beraber, Aristo'nun Duyulmuş Hayret Verici Konular Üzerine adlı eserinde değindiği, Lydia'da yedi gün boyunca devam etmiş bir yangının varlığı, (Aristotle, De mirabilibus auscultationibus, 833 b.39.) yangınların Antik Anadolu coğrafyasına pek de yabancı olmayan bir vaka olduğunu göstermektedir.

2. Doğal Felaketler

İnsan faktörünün doğa üzerinde yaptığı tahribatların varlığını somutlayan belirteçler dışında, doğanın çok yönlü yapısı gereği tarımsal üretimin her aşamasında bir risk oluşturduğu açıktır. Yağmur veya dolu şeklindeki şiddetli yağışlar, fırtına gibi sert rüzgârlar, kuraklığa sebebiyet veren aşırı sıcaklar ve dona yol açan sert soğukların günümüzde olduğu gibi Antik Dönem Anadolu'sunda yaşamış sakinlerinin mütevazı tarımsal faaliyetlerini etkilediği beklenmelidir. Dolayısıyla, antik referanslar ve çevresel verilerin entegresine dayanan bir birliktelik temeli ile söz konusu etkilenmenin sorgulanması mümkündür. Örneğin Prokopius'un aktarımına göre, Bithynia'lılarca Drakon olarak adlandırılan, şiddetli rüzgârlar sonucu bile değişken akış doğrultusu izleyen bir nehir vardır: gerek dolambaçlı akış yuvası gerekse de ani su yükselmelerinden dolayı bölgede yaşayanlar, aynı nehri yirmi defa geçmek zorunda kalmış ve birçok insan nehirde boğularak hayatını kaybetmiştir; ayrıca söz konusu nehrin, bitki örtüsü (sazlık vb.) sebebiyle denize bağlanması güçleşirken, yaşanan şiddetli bir yağmur ardından oluşmuş sel sonucu üzüm bağları ve zeytin ağaçları kökünden sökülmüştür. (Prokopius, De aedificiis, V. 2. 6.) Prokopius'tan öğrenilen tanımlayıcı bu örnek dışında, Geç Roma ve Erken Bizans Dönemlerine ait olağanüstü iklim olaylarının kayıt altına alındığı birtakım antik referanslar da iklim temelli üretim dezavantajlarının yorumlanmasını sağlar. Örneğin, bölgesel ayırım çerçevesinde M.S. 300 ile 600 yılları arasındaki tarımsal ürünleri etkileyebilecek potansiyel iklim olayları irdelendiğinde yüksek yağışa bağlı olarak sel, kuraklık, şiddetli dolu, sert kışlar gibi etmenler ile karşılaşmaktadır. Seller açısından bakıldığında yaklaşık olarak M.S. 300 ve 311 yıllarında Anadolu'nun kuzeyinde bulunan Lykos (Kelkit) Nehri'nin sebep olduğu şiddetli bir selin varlığı kayıt altına alınmıştır. (Bartelink 1974: c60.) Taşmadan kaynaklı oluşmuş selin ortaya çıkış sebebi net olmasa da aşağıda değerlendirilecek örneklerden hareketle ya bahar mevsiminde erimiş kar suları ya da fazla yağış kökenli olması beklenmelidir. Benzer bir olay, M.S. 444 yılında Bithynia'yı etkilemiş bir sel ile de desteklenmektedir. Kayda göre, sürekli yağın yağmur sonucu nehirler yükselmiş böylelikle oluşan seller yöredeki birkaç kasaba ve çiftliğin yok olmasına sebep olmuştur. (Mommsen 1894:81.)

Yüksek yağışa bağlı olarak gerçekleşen iklim kaynaklı sel olayları haricinde üretimi etkileyen bir diğer faktör değişken atmosferik vakalardır. Söz konusu etmen, M.S. 368-369 yıllarında Kapadokya'da yaşanan kıtlık ile değerlendirilebilir. Kapadokya'daki Caesarea Mazaca Kenti piskoposu Basil Nazianzos oğlu Gregory'un aktarımına göre, yörede iklim nedeni ile kıtlık yaşanmaktadır. Soğuk fakat kuru bir kış ardından sıcak bir bahar yaşanmış, içme sularının tedarik edildiği kaynaklar kurumuş, tarlalar yağmur azlığından çoraklaşmış, ekinler büyümemiş ve toprakta kurumuştur. Piskopos'un "değerli

diğerleri” olarak belirttiği mahsullerden bir kısmı da büyüme şansı bulabilmesine rağmen yüksek sıcaklık altında kavrulmuştur. (Migne 1857.) Kuraklık bağlamında irdelendiğinde ilginç bir anekdot, M.S. 453-457 yıllarında Frigya, Galatya, Kapadokya ve Kilikya’dan Filistin’e değin uzanan coğrafyada yaşanmış vakalar ile tanımlanır. Kuraklık dolayısıyla mahsul yokluğu, bölgede yaşayan bireylerin alışagelen gıda maddeleri yerine uygun olamayan ürünleri tüketmelerine neden olmuş, bu durum da kişilerde aşırı iltihaplanma sonucu vücut şişmesi gibi ciddi sağlık problemlerinin yaşanmasına neden olmuştur. (Allen 1981:105.) İklimin tarımsal mahsullere verebileceği zarar açısından karşılaşılan bir diğer vaka doludur. M.S. 6. yüzyıl civarına tarihlenen kayda göre, Pergamon yakınlarındaki Reake adlı köy sakinleri, dolu sebebi ile bağlarında ciddi zararlara maruz kalmışlardır. (Festugière 1970.) Dolunun bitkiler üzerindeki etkisini daha özel anlatan bir başka referans da M.S. 447 yılına ait bir başka kayıttan öğrenilmektedir. Kayda göre Marmara-Trakya arası yaşanan şiddetli dolu fırtınası neticesinde birçok üzüm bağı kopma suretiyle kırılmıştır. (Monachus 1895.)

3. Salgınlar

Gerek oluşumları gerek de yayılımları çok çeşitli faktörlere bağlı olan hastalıkların çiftçilerin yanında, tarımsal faaliyetlerde kullanılan hayvanların hayatlarını da olumsuz yönde etkileyerek üretim açısından bir dezavantaj sağladığı görülmektedir. Ortaya çıkışı açısından çok çeşitli ve farklı temelli olduğu kesin olan kitlesel hastalıkların başında gelen vebanın Anadolu topraklarındaki etkisinin oldukça yıkıcı olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Prokopios’un aktarımı, Konstantinopolis’te M.S. 542 yılının nisan ve ağustos aylarında veba sebebi ile günde 5000, sonra 10.000 ve sayıca katlanarak artan ölüm olaylarını tanımlamaktadır. (Prokopius Pers. II, 22,9; II 23, 1-2. 18-19.) Bununla beraber, aynı olayı değerlendiren Ephesoslu John’un benzer ölüm sayılarına dair yorumu ve toplamda 300.000’in üzerinde gerçekleşmiş vakalara yönelik kanaati dışında, kırsal kesimin ıssızlaşması, sığır, koyun, keçi ve domuz sürülerinin dağ ve ovalarda sahipsiz gezmesi, meyveleri, dallarında olgunlaştığı halde olduğu gibi duran meyve ağaçları, hasat edilememiş tahıl tarlaları ve toplanamayan üzüm bağlarına dair gözlemi, salgının hayvancılık yanı sıra tarımsal üretimdeki olumsuz etkisinin doğrudan öğrenilmesini sağlamaktadır. (Douwen ve Land 1899.) Jakob ve Agapios’un, Doğu dünyasında yaşanmış öküz ölümlerine dair bilgilendirici notları, öküzlerin ziraat açısından önemini pekiştirirken üretim açısından yaşanmış olumsuzluklara da tanıklık eder. Bu bağlamda, Justinianus’un 26. yılında (M.S. 551-552) yaşanan sığır ölümlerinden dolayı tarlalar sürülememiş, bazı şanslı kişiler ise tarlalarını temin edebildikleri eşek veya atlar ile sürmek zorunda kalmışlardır. (Patlagean 1977.)

4. Depremler

Küçük Asya topraklarının etkin deprem kuşağı üzerinde yer almasından, bireylerin, günümüzde olduğu üzere Antik çağların farklı dönemlerinde de mal ve can kaybına uğradığı olasıdır. Antik referansların yanında arkeolojik materyal ve modern bilim dallarının sağladığı veriler yardımı ile sınanabilen sarsılmaların, arkaik tarımsal faaliyetleri etkilemiş faktörlerden biri olduğu önerilebilir. Örneğin, M.S 115 yılı 13 Aralık günü meydana gelmiş Antiokhia depremini (Modern sismik araştırmalara göre

9 şiddetinde) tanımlayan Nikaialı tarihçi ve devlet adamı Lucius Cassius Dio, ağaçların köklerinden söküldüğünü, insanların çoğunun yapılarla ait enkaz ve sütunların altında ezildiğini, çıkarılamayanların açlıktan öldüğünü, kurtarılabilen insanlardan çoğunun ise birçok uzvunu kaybettiğini aktarır. (Dio Cassius, Hist. LXVIII.24.1 vd.) Cassius'un özellikle depremin insanlara verdiği fiziksel zarar açısından vurguladığı betimleme, bu felaketin tarımsal iş gücünü ne yönde etkileyebileceğine dair geniş bir yelpaze aralar; çünkü kentte veya kırsal kesimde yaşayanları ayırım yapmadan etkileyen depremin toprak sahiplerinden toprağı işleyen işçilere ve hatta mahsulü alacak tüccarlara kadar tarımsal üretimde doğrudan veya dolaylı katkı sağlayacak herkesi etkileyebilme ihtimaline sahip olabileceği düşük bir olasılık değildir. İş gücü kaynaklarının yanında sulama sistemleri hasarlarının da bir dereceye kadar dezavantaj yaratabileceği ihtimali dışında, depremin tarım açısından uzun süreli tesirinin yorumlanacağı diğer bir olgu deprem dalgalarıdır. Özellikle kıyıda bulunan kentler için kayda değer bir potansiyel olan vaka, şiddete bağlı olarak deniz sularının karaya nüfus etmesi suretiyle ekilebilir arazilerin yapısını olumsuz yönde etkileyecek bir paya sahiptir. M.S. 370 yılı civarında Akdeniz dünyasında gerçekleşen yıkıcı bir deprem, tarımsal üretimi etkileyen bu etmenin yorumlanması adına ilginç bir kapı aralar. (Telelis 2004.) Tarihi anekdota göre Persia'da bile üç şehrin yok olmasına sebep olan geniş etkili deprem, Anadolu'nun kuzeybatısını özellikle etkilemiş, Nikaia'nın tamamıyla yıkılmasına neden olmuştur. Referansta vurgulanan "şiddetli su taşkını sebebiyle çoğu Roma şehri ve şehirde yaşayanların sular altında kalması," notu, deprem ardından gerçekleşen ve kent içerisine değin nüfuz etmiş bir deprem dalgasına (tsunami) işaret etmektedir. Dolayısıyla, yaşanan geniş ölçekli zelzeleden dolayı oluşan su ilerlemesinin deniz kıyısında bulunan kentlere ait ekilebilir arazileri doğrudan etkilediği uzak bir ihtimal değildir. Bununla beraber, Kandilli Rasathanesi Deprem Araştırma Enstitüsünün tarihsel depremlere yönelik araştırmaları neticesinde tespit edilen bununla beraber tarihi kronikler aracılığı ile de doğrulanabilen veriler, Nikaia'da, M.S. 368 yılında 7 şiddetinde bir depremin varlığına tanıklık ederek, (Şahin 1987:34; <https://deprem.afad.gov.tr/tarihseldepremler>, E.T: 30.08.2021.) şiddet açısından deprem dalgasına sebebiyet verecek bu olayı somutlamaktadır. Deprem etmeninin çok yönlü tesirinin dikkat çekici bir örneklem yolu ile tanımlanmasına olanak veren deniz dalgalanmalarının yoğun bir şekilde yaşandığı bilinmektedir. Dolayısıyla, İznik Gölü'nün tatlı su karakteri sergilemesi bağlamında arazilere göreceli olarak zarar verdiği olasılığı yanı sıra, 7 şiddetinde deprem yaşayan kıyı kentlerine ait ekilebilir arazilerin bu doğa olayı sebebi ile deniz sularına maruz kaldıkları da muhtemeldir.

5. Hayvanlar

Tarım toplumlarının mesleklerini yaparken karşılaştıkları dezavantajlardan biri, emekle hayat verdikleri mahsullerine doğrudan zarar veren çok çeşitli canlılar ile mücadele olmuştur. Bilinçli bir davranış biçimi dışında, canlıların beslenme güdülere gereği verdikleri zarar, bitkinin sağlığını, elde edilecek mahsulün miktarını, ekim yapılan arazinin yapısı açısından çiftçiyi etkileyebilirdi. Küçük Asya'nın tarımsal temelini etkileyebilme yetisi açısından irdelendiğinde kentlerin finansal yanı sıra sosyal bütünlüğündeki gücün sarsılmasına neden olabilecek yabancı ve evcil canlılık çeşitliliğini üç başlık altında değerlendirmek mümkündür.

a. Çekirgeler

Günümüzde olduğu üzere tarih boyunca, sürü olarak ekinleri yemek sureti ile tarımsal mahsullere kayda değer hasarlar bırakan bu canlıların Antik Anadolu'nun farklı yörelerinde etkileri tanımlanabilmektedir. Örneğin Aelian, Hayvanların Niteliği adlı eserinde Galatya'nın doğusunda görülen çekirge istilası sonucu tahıllarda oluşmuş hasarı, yöre halkının çekirgelere karşı verdikleri önlem yöntemi ile anlatır. Yazara göre Galatyalılar, dua ederek kuşları cezbedecek bazı sunularda bulunurlar; böylelikle kuşlar bu dileğe sıcakkanlı ve dikkatli bir şekilde kulak verip yekvücut bir sürü olarak gelip çekirgeleri yok ederler. (Aelian, De Natura animalium, XVII.19.) Bununla beraber bu yöntemde gerek çekirge zararından kurtulma gerekse de inanç bağlamında duyulan kaygı dikkat çekmektedir. Şayet, Galatyalılardan herhangi bir kişi bu kuşlardan birini yakalarsa, toprak yasaları gereği kişinin suçu ölümdür; fakat kişi özrünü belirtip kuşu serbest bırakırsa, bu durum kuşları bir hırsa bürür ve kuşlar, yakalanmış kuşun intikamını almak adına sonraki çağrılışlara cevap verme tenezzülünde bulunmazlar. Anadolu'daki çekirge istilasına dair bir diğer aktarım Pausanias'tan öğrenilmektedir. Yazar, kendisinin tanık olduğu üç farklı seferde çekirgelerin Sipylus Dağı çevresine zarar verdiğini belirtmektedir. (Pausanias, Hellados periegesis XXIV.8.) Daha geç kaynaklar açısından irdelendiğinde M.S. 500 yılına tarihlenen bir kayıt, çekirge kaynaklı felaketin boyutlarına tanıklık eder. Yumurtadan çıkan sayısız çekirge larvası, güney, güneydoğu ve de doğu Anadolu'da ürün tahribatına zemin hazırlamış, mahsul eksikliği de arpa ve buğday fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Böylelikle insanlar kıtlık sebebi ile darı ekmeye yönelmiş; fakat ekinin büyümemesi sonucunda yiyecek için mülk ve hayvanlarını satmalarına rağmen sefaletten kurtulamamışlardır. Benzer bir olağanüstü durum, M.S 580 yılı civarında Antiokhia'da yaşanan deprem sonrası, göçleri esnasında tahıl, sebze ve otları yok eden çekirge istilasının kayıt altına alınması ile de öğrenilmektedir. (Stathakopoulos 2004: 250, 317, nr. 80, 147.)

b. Sinek-kurtçuklar

Antik Dönemde varlıkları, bazı agronomist ve antik referanslarca aktarılan ekin zararlıları dışında, varoluş ve çareleri tanrısal öngörülere bağlanmış birtakım zararlı canlıların, gerekli önlemeyi sunmuş tanrılara birer epithep olarak yakıştırıldığı olgusu, bu zararlıların etkileri ile izlenebilmesini kolaylaştırır. Söz konusu tarihsel bağlam, Antik Yunan kültür etkisinin görüldüğü çoğu coğrafyada karşımıza çıkarak bu zenginliğin kapsam açısından daha kolay kavranmasına katkı sağlar. Örneğin Olympialılar, sineklerin zararlarını tanrısal bir güçle defetmek için Zeus'a, Apomyios (Sinekleri Önleyen), Myiagros (Sinek Kapan) ve Myiodes (Sinek Avcısı) olmak üzere üç unvanla; Atina ve Boeotialılar Apollo'ya Parnopios (Çekirge Avcısı), Thessialılar Herakles'e Kornopion (Çekirge Korkutan), Erythraililer ise yine Herakles'e Ipoktonos (Bağlardaki Kurtları Öldüren) unvanları ile tapınımda bulunmuşlardır. (Badson 1983:3-6.) Coğrafyacı Strabon, bu tanımlayıcı inanç gereği, Erythrai topraklarında bulunan asmalara çekirgenin zarar veremediğini aktarmaktadır. (Strabo, XIII.I.64.)

Ağaçlara zarar veren kurt zararlılardan ilginç bir anekdot, Theophrastus tarafından aktarılır. Yazara göre Kilikya civarında, kaynatıldıktan sonra yapışkan bir kıvam haline gelen bir toprak türü vardır. Yöre halkı oluşan bu bulamacı ökse macunu yerine

asmalara sürerek onları zararlı kurtlardan korur. Yazarın bilgilendirici notu Anadolu'daki zararlılara yönelik bir başka somut verinin öğrenilmesini sağlar. (Theophrastus, De lapidibus, 49.) Aynı yazarın Miletus ve Tarentum'daki zeytin ağaçlarına dair aktardığı bitki kurdu kıssası, Akdeniz dünyasında benzer mahsullerin aynı zararlı bağlamında etkilenebileceğini gösterirken Anadolu'daki başka bir haşerenin tanımlanmasını sağlar. Bu bağlamda, zeytinler çiçek açtığı anda ağaç, güneysen esen rüzgârları alıyor ve açık bir hava mevcutsa bazıları bitkinin yaprağını, bazıları da çiçeklerini yiyen kurtlar ortaya çıkar. (Theophrastus, De causis plantarum, V.10.2-3.)

c. Diğerleri

Doğada özgür veya basit ağıllarda yaşayan memeli hayvanların tarımsal ürünlere verdiği zararlar bağlamında düşünüldüğünde, özellikle mozaik sanatına yansımış olanlar ile epigrafi bilimi yolu ile öğrenilenler bu durumu somutlandırabilecek nice veri sunar. Epigrafik belge tanımlayıcılardan Hierapolis yakınlarındaki Kagyetteia yerleşiminden ele geçmiş yazıt, çoban ve bağ sahipleri arasındaki çatışmaya tanıklık ederken, memeli hayvanların ekili arazilere verdiği zararların da öğrenilmesini sağlar. (Buckler vd. 1933 (MAMA IV, 297).) Yazıt, sadece mülk sahiplerinin bağlarına girerek asmaları ile ilgilenme yetkisi verirken, gerek bağ sahibi gerekse de işlerini emanet ettikleri birinin bağlara girmiş tüm sığır ve koyunları yakalama, mülklere zarar vermeleri halinde onlara istedikleri her şeyi yapma, buna izin veren çoban şayet köle ise onu kırbaçlamaya, ayrıca arazi sahibinin sürüleri şahsi bağlara süren ve hayvanların asma dallarını kırmasına engel olmayan köle çobanın sahibinden; çoban özgür biri ise bizzat kendisinden ve de köy sorumlularından tazminat isteme hakkı tanır. Söz konusu somut örnek haricinde, dönemlerinin sanat anlayışları yansırı ait oldukları zaman diliminde var olan hayvan çeşitliliğini yansıtan bazı mozaikler üzerine, çok çeşitli canlıların, tarımsal mahsulleri yerken işlenmiş kimi sahne detayları, hayvanların bitkisel ürünlere verdiği zararın açıklanması adına detaylı bir pencere aralar. Bu olgunun sınanması adına Germanicia Antik Kentine ait bazı konutlarda kurtarma kazısı yolu ile gün ışığına çıkmış bir grup mozaik değerlendirebilir: Kagyetteia yerleşimi yazıtında geçen hayvanların asmalara verdiği veya vereceği zarara karşı alınmış önlemler yanı sıra, bazı antik referansların aktarımları, memelilerin tarla, bağ ve bahçelerdeki olumsuz etkilerini somutlayarak Germanicia mozaiklerindeki temaları doğrular izlenimler sunar. (Yıldırım 2021: 122, Res. 5.3.)

Vergilius, Çiftçilik Sanatı adlı eserinde, tarımsal ürün yaprakları körpe iken, sığırların çitler arasında tutulmasını, mandalara, karacalara, koyunlara ve düvelere dikkat edilmesini önerir. (Virgil, Gr. II.371.) Gerçekten de söz konusu mozaik repertuarından Koridor Mozaığı olarak adlandırılmış betimin ilgili panellerinde tanımlanan bazı canlılar, yazarı haklı çıkarırcasına asmaları yerken vurgulanmışlardır. Panellerden 98x64 cm. ölçüsünde tasarlanmış örneğe göre kahverenginin farklı tonlarına sahip hafif hörgüçlü bir sığır, asma ağaçları içerisinde bulunan üzüm salkımını, diğer detay da ise bir ağaçtan meyve yerken betimlemiştir. 93x77 ölçülerindeki bir diğer panelde ise dişi bir ceylan-karacanın yerde kıvrılmış asmanın yapraklarını yerken işlenmiştir. Repertuarın ilginç bir sahnesi 97x63 cm. ölçüsündeki profilden üzüm yerken işlenen siyah bir ayı betimidir; Plinius'un ayıların tahıl, yaprak, üzüm ve meyve yiyebileceğine dair aktarımı temanın, sanatsal çeşitlilik ve kaygı yerine olağan bir durumu anlattığını göstermektedir. (Plinius,

NH, X, 93.199.) Yaşam Mozaği olarak adlandırılmış bir diğer repertuar hayvan zararlıları açısından daha farklı bir yelpaze aralar. 43x16 cm. ölçülerindeki panel, sağ ön ayağı ile üzümün dalını kavrayarak iki ayağı üstünde üzüm yiyen bir tilkiyi tanımlar. Varro, ekonomik değeri yüksek bir asma türünü tanımlarken bu üzüm türünden birinin Asya'da yetiştiğini ve insanların, bu türdeki üzümü tilkiler ile paylaştığını belirterek üzümün söz konusu mozaik panelinde olduğu gibi tilkiler tarafından yenilerek zarar gördüklerini somutlamaktadır. (Varro, Rust. VIII, 6.)

7. Mahsulleri Koruma Yöntemleri: Kutsiyet

Küçük Asya'nın Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen arkeolojik ve yazılı kaynaklar, belirli yerleşimlerdeki çiftçilerin tarımsal ürünlerini ilahi koruma temennilerine dayanan yerel panteon'lara sahip olduklarına tanıklık etmektedir. Bu kutsal peyzajda yer edinen ilahi güçler, bireylerin tarım ve tarımsal ürünlerini her türlü doğa olayına karşı koruma kaygısını anlatan epitheton'lar ile vurgulanmaktadır. Örneklerden birçoğu *ὕπερ καρπῶν* (toprak ürünlerinin bereketi), *ὕπερ σίτων* (tahılların bereketi) (Wiegand 1904:301) *ὕπερ ἀνέλων* (üzümlerin bereketi) (Drew-Bear vd. 1999:425.) gibi belirteçler ile yazılarak adanan ilahi güçten dilenen yardımı ve de duyulan korkuyu anlatır. *Υπερ*, edati ile belirtilen mülk çeşidi, kişilerin sahip oldukları hayvan veya tarımsal ürünlerin tespitini sağlarken tapınılan tanrıların kimliğini açığa kavuşturur. İlahi sununun muhtemel yararlanıcılar yelpazesi, faydalanım içgüdüsünün başka bir canlıdan bağımsız olarak Antik Yunan dininin köklü özelliği ile kutsal bir varlığa yöneliminin genel özelliğini somutlamaktadır. İlahi bir korunmaya duyulan ihtiyacı gösteren bu inanç sistemi, Küçük Asya topraklarında özellikle Frigya'da tanımlanan bir kısım adak stellerinde gözlenir. Örneğin Bithynia-Gölpazarı civarında bulunan bir adak steli Ontoraitai köyü sakinlerinin tarımsal mahsullerinin bereketi için (*ὕπερ τῶν καρπῶν*) Zeus Bronton'a adandığını anlatır. Bilecik civarından başka bir örnek ise Aeurelius adındaki bir kişinin ev halkının hayrı ve ürünlerinin verimliliği için (*ὕπερ πά[σης οἰκίας καὶ] καρπῶν*) Zeus Agathios'a, Nikaia'dan bir diğer örnek ise köy ahalisi ve hububatın bereketli olması için Zeus Kosmianus'a (*ὕπερ τῆς κόμης καὶ τῶν κατὰ ἔτος καρπῶν*), aynı yöreden bir diğer örnek de Pronnoetai Köyü'nün Zeus Bennios'a adaklarını tanımlayarak Zeus'a yönelik inancın tarım üzerindeki zenginliğinin bilinmesine katkı sağlar. (Şahin 1981:208a, nr.1083; 189b, nr.1064; 1982: 273a, nr. 1503.) Zeus'a atfedilen bu terimler dışında Roma İmparatorluk Dönemi'ni yaşayan Anadolu'nun tarımsal üretim kaygılarını direk gösteren örnekler de vardır. Örneğin Antalya Müzesi'nde etütlük eser kapsamında olup geliş yeri ve zamanı bilinmeyen bir adak yazıtından anlaşıldığı kadarı ile Silyeus oğlu Demetrios adındaki bir rahip Zeus Khalazios için bir adak sunmuştur. (Özdil 2020:490.) Zeus'a atfedilen Khalazios epitheton'u yazıtta herhangi bir tarımsal betimlemeye gidilmeden vurgulanmışsa da Kyzikos civarında bulunması gereken Thrakia Kome adındaki köyde yaşayanların *Ζεὺς Χαλάζιος Σώζων*'a adadıkları adak, Khalazios yakıştırmasının tarımla ilgili olduğunu göstermektedir. (Hasluck 1904:21-22,20-40.) Köylüler, Zeus Khalazios Sozon'a meyvelerin bol ürün vermesi ve zarar görmemesi için, çiftçilerin sağlığı ve selameti için bu adağı sunmuşlardır. Khalazios sıfatının Antik Yunancada "dolu yağması" anlamına gelen *χάλαζον* fiilinden türediği kabul edilirse, bu epitheton'un Thrakia Kome'lilerin hububatlarını dolaylı olarak etkileyecek iklimsel dezavantajlara

karşı koruma duyularının bir yansıması olduğu görülecektir. Side'de tanımlanan bir diğer örnek tahıl ürünlerinin hasat edildiği harman alanı adının Zeus'a atfedilmesi ile oluşmuş bir epitheton'u tanımlar. Zeus Halonites (Ζεὺς Ἀλωνίτης) olarak okunan isim Side ve çevresinde tahıl ürünü elde eden çiftçilerin gerek bereket gerekse de koruma kaygılarının bir sonucu olmalıdır. (Nollé 1993:274-5, nr.17.)

Değerlendirme

Tarımsal faaliyetler, Roma tarihinin İmparatorluk Dönemi sürecini yaşamış Anadolu sakinlerin besin ihtiyacı ve ekonomik refahlarının önemli bir kısmı olmuştur. Küçük veya orta ölçekli tarımsal üretim stratejileri bağlamında karşılaşılan çok yönlü etkenler, günümüz ziraat koşullarına pek de yabancı olmayan bazı belirleyiciler ile benzerdir. Üretime dair olumsuzlukların genel niteliği, geniş arazi sahipleri yanı sıra toprağı işleyen ırgat ve hatta kullanılan hayvanların bile tesir edebileceğini göstermektedir. Etki açısından geniş bir yelpazeyi karşılayan bu faktörlerin nispi açıdan kategorize edilmesi mümkün olmasa da özellikle iklim temelli olaylar ile çeşitli salgınların zirai üretim kaygılarının ana sebeplerini oluşturduğu izlenmektedir. Özellikle tarım mahsullerinin gelişim ve büyüme evrelerinde yaşanan fazla veya yetersiz yağış, dolu ve şiddetli kuraklık gibi atmosferik vakaların gerek üretim gerekse de üretim miktarında belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber, sebepleri çok yönlü olabilecek insan ve diğer canlılar arasında yaşanan salgın gibi dolaylı hususların çiftçilik meziyetini sekteye uğratacak doğrudan bir olgu kimliği kazanabileceği ihtimali dikkat çekicidir. Söz konusu ihtimal varlığını anımsatan deprem gibi doğa olayları, salgın gibi kitlesel boyutta bir etkilenim yansıtmaya da fay hatları yakınına ve üzerlerine inşa edilmiş antik kentlerdeki zirai üretim endişelerinde kayda değer bir paya sahip olmalıdır. Yabani hayvan kaynaklı unsurların neden olabileceği mahsul kaybı, süreklilik açısından devamlı değilken, evcil olanların neden olduğu tarımsal elverişsizlik daha sık karşılaşılan bir huzursuzluk sebebidir.

Sayıli antik referanstan öğrenilen tarımsal üretime dair betimlemeler, ürün ve kalitesine yönelik sorunların azaltılmasına yönelik çözümler yerine söz konusu meziyette yaşanan vakaların sebep ve sonuçları hakkındaki izlenimleri anlatır. Zirai faaliyetlerde oldukça sınırlı olarak okunan geleneksel çözümlerin sayıca az olması Romalı Anadolu sakinleri bu konudaki deneyimsizliklerini göstermemelidir; çünkü Theophrastus, Xenophon, Plinius, Varro, Vergilius, Columella, Cato, ve Palladius gibi doğa bilimcilerin bitki zararlarına karşı aktardığı geleneksel yöntemlerin 19. yüzyıl Anadolu'sunda özellikle kırsal yörelerde uygulanmış yöntemler ile benzerlik göstermesi Roma İmparatorluk Dönemi'nden bilinen bir tarımsal kültüre işaret etmelidir. Geleneksel uygulama ve uyarlamalar dışında insanların sıklıkla başvurduğu yöntemler inanç sistemleri temelli olgulardır. Özellikle irdelenen döneme ait epigrafik belgeler, çiftçilerin özellikle tanrılara adanan steller vasıtasıyla mahsullerini her türlü olumsuzluğa karşı koruma isteği usulünü benimsediklerini ortaya koyar.

Kaynakça

BARTELINK, G.J.M (1974). *La storia lausiaca* (Vita dei santi, II) Fondazione Lorenzo Valla.

BODSON, Liliane (1983). "The Beginnings of Entomology in Ancient Greece" *The Classical Outlook* 61-1.

BUCKLER, William Hepburn, Calder William M., Guthrie. William Keith Chambers (1933). *Monumenta Asiae Minoris Antiqua, IV: Eastern Asia and Western Galatia*. Manchester University Press.

Callinicus Monachus, *De vita s. Hypatii liber*, Teubneri, 1895, nr.292.

DREW-BEAR, Thomas, Thomas, Christine M., Yıldızturhan Melek (1999). *Phrygian votive steles*, The Museum of Anatolian Civilizations, Ankara.

FESTUGIÈRE, André-Jean (1970). *Vie de Theodore de Sykeon*, (SH 48, MI), Bruxelles, Société des Bollandistes, c52.

HASLUCK, Frederick William (1904). "Unpublished Inscriptions from the Cyzicus Neighbourhood". *JHS*, 24, 20-40.

TELELIS, Ioannes G., (2004). *Meteorologika phainomena sto Vizantio*, Athens 2004, nr.44

John of Ephesos, *Historiae Ecclesiasticae fragmenta*, eds W.J. van Douwen; J.P.N. Land (1899). Verhandelingen der koninglijke Akademie van Wezenschappen Af deeling Letterkunde 18

MIGNE, Jacques Paul (1857). *Basil of Caesarea*, Homilia dicta tempore famis et siccitatis Patrologia Graeca 31. 303D-28C, idem, Epist. 27, 31(1 65; 73)

MOMMSEN, Theodor (1894). MGH AA 11, *Chronica Minora* 2, Berlin, 37-108.

NOLLÉ, Johannes (1193). *Side im Altertum: Geschichte und Zeugnisse band I: Geographie-Geschichte-Testimonia Griechische und lateinische Inschriften (1-4)*. Dr. Rudolf Habelt Bonn.

ÖZDİL, Nuray Gökalp (2020). "Antalya Müzesi'nden Zeus Khalazios için Yeni Bir Adak Yazıtı", *Cedrus* 8, 2020, ss. 489-495.

PAULINE, Allen (1981). *Evagrius Scholasticus the Church Historian* (Spicilegium Sacrum Lovaniense. Etudes et Documents 41. Leuven)

STATHAKOPOULOS, Dionysios Ch., (2004). *Famine and Pestilence in the Late Roman and Early Byzantine Empire A Systematic Survey of Subsistence Crises and Epidemics.*, Routledge.

ŞAHİN, Sencer (1987). *Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia)*. Teil II,3. Testimonia 1-69. Rudolf Hambert, Bonn.

ŞAHİN, Sencer (1981). *Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia)-İznik 261 Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu* Teil II,1. Testimonia 701-1210. Rudolf Hambert, Bonn.

ŞAHİN, Sencer (1982). *Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia)-İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu*, Teil II, Nr. 123-1597, Bonn.

ŞAHİN, Mehmet Çetin (1982). *Die Inschriften von Stratonikeia, Teil II/1: Lagina, Stratonikeia und Umgebung*, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.

YILDIRIM, Ömer Can (2021). *Roma İmparatorluk Dönemi'nde Küçük Asya'da Tarım, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).*